

DĒL DVIEJŲ ANTROJO ASMENS ĮVARDŽIO FORMŲ

ZIGMAS ZINKEVIČIUS

Prieš pusšimtį metų F. Špechtas atkreipė tyrinėtojų dėmesį¹ į daugiskaitos kilmininko formą *jūsų* 'jūsų', rastą A. Baranausko rinkinio² Šiaulių parapijos tekste. Jis buvo linkęs ją kildinti iš *jū(n)sų* dėl akūtinio *-ūs-* tariamo vartimo *-ūs-*³.

Vėliau P. Aruma⁴ šią formą rado 1806 m. Giedraičio evangelijose, kur, be to, vartojama dar ir vardininko forma *juos* 'jūs'. Tokį vardininką jis dar aptiko⁵ S. Stanevičiaus 1823 m. „Historyjoje szwentoje“. P. Aruma taip pat iškėlė aikštėn⁶ vyskupo Parčevskio aplinkraščio tarminę formą g. pl. *mousu* 'mūsų'. Visų šių formų kilmės P. Aruma neaiškino, teisindamasis nepakankamu žemaičių tarmės ištyrimu.

Chr. Stangas⁷ linkęs manyti, kad šių formų dvibalsis *uo* įsivestas iš senovinio įvardžių kamieno **nō-*, kuris esą išlikęs dviskaitos formoje *nuodu* 'mudu' (iš tikrųjų tokios formos nėra⁸).

V. Mažiulis⁹ *juosų* 'jūsų' kildina iš rytų baltų (**uōsōn >*) **ōsōn* su **i-* iš nom. pl. **i-ūs*. Tokiam kildinimui pritaria L. Palmaitis¹⁰.

Aukščiau pateiktų įvardžio formų autentiškumas kelia įtarimą. Dabar intensyviai tiriant tarmes, tokių formų niekur neaptikta. Jos žinomos tik iš tų tekstų, kuriuose yra pietų žemaičių („dūnininkų“) tarmės ypatybių. Taigi jos gali būti dirbtinės formos, atsiradusios kaip hipernormalizmai, „literatūrinant“ (aukštaitinant)

¹ Specht F. Zur litauischen Nominalflexion. — „Indogermanische Forschungen“, Bd. 42. Berlin—Leipzig, 1924, S. 275 ff.

² Baranowski A. Litauische Mundarten, Bd. 1. Leipzig, 1920.

³ Specht F. Op. cit., S. 276.

⁴ Arumaa P. Untersuchungen zur Geschichte der Litauischen Personalpronomina. Tartu, 1933, S. 25.

⁵ Arumaa P. Op. cit., S. 23—24.

⁶ Ten pat, p. 24¹.

⁷ Stang Chr. S. Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen. Oslo—Bergen—Tromsø, 1966, S. 256.

⁸ Sabaliauskas A. Dėl lie. formos *nuodu* 'mudu'. — „Baltistica“, 1976, t. XII(2), p. 167.

⁹ Mažiulis V. Dėl balt. **u* nykimo. — *Donum Balticum*. Stockholm, 1970, p. 338¹.

¹⁰ Палмайтіс [Л. История личных местоимений в балтийских языках. Автореферат. Вильнюс, 1975, с. 8; Palmaitis L. Prūsų kalbos negimininių įvardžių formų kilmė. — „Baltistica“, 1976, t. XII(2), p. 161.

tarmės tekstą. Pagal santykį tarmės *dūna* bendrinės kalbos (aukštaičių) *dūona* i vietoj tarmės n. pl. *jūs*, g. pl. *jūsų* lengvai galėjo atsirasti hipernormalizmai n. pl. *juoš*, g. pl. *juosų*. Tokios rūšies hipernormalizmų pietų žemaičių tarmės plote ir dabar neretai galima išgirsti iš vyresnės kartos žmonių. Stengdamiesi kalbėti „kaip iš knygu“, jie kartais pasako, pvz., *lūopa* ‘lūpa’, *siuols* ‘siūlas’, *trūkst* ‘trūksta’ ir *kniegà* ‘knyga’, *žied* ‘žydi’ (plg. tarmės *pīns* ‘pienas’). Tokių hipernormalizmų daug mūsų raštuose, kurių autoriai kilę iš pietų žemaičių tarmės ploto. Deja, jie iki šiol nėra susilaukę rimtesnio kalbos istorikų dėmesio, tebėra nesuregistruoti ir neaprašyti. Čia bus pasitenkinta nurodymu, kad jų gausiai vartojo Martynas Mažvydas (pvz., *būti* 237₁₃ ‘būti’, *dūmai* 472₉ ‘dūmai’, *wieras* 386₁₀ ‘vyras’, *šiedi* 220₇ ‘žydi’)¹¹, Simonas Vaišnoras (pvz., *Sūnus* 66a₆ ‘sūnus’, *wierefniuiu* 158b₁ ‘vyresniųjų’)¹² Laurynas Ivinskis¹³ ir kt.

A. Baranausko rinkinio teksto iš Šiaulių parapijos (p. 261 – 264), kuriame yra forma *jūsų*¹⁴ ‘jūsų’, informantas Vincentas Jarulaitis buvo kilęs iš Raizgių kaimo, žemaičių – aukštaičių tarmės pasienyje, tiksliau, aukštaičių puseje prie pat žemaičių. Teksto kalba aukštaitiška su labai ryškiais žemaičių tarmės elementais, pvz., 3. praet. *keñ’i*’ 264₁₂ ‘kenčia’, loc. sg. *prýspaudoj* 263₂₀ ‘priespaudoje’, a. sg. *nemiłaszirdinga* 264₁₁ ‘nemielaširdingą’, inf. *žinuot*’ 262₅ ‘žinoti’, loc. sg. *tūð upikē* 261₁₅ ‘toje upikėje’. Pasakotojas stengėsi savo kalbą priartinti prie knyginės, plg., *iņg* 261₁₆ ‘i’, *nūðg* 262₇ ‘nuo’, a. sg. *wisą nauðą* 261₁₈ ‘visą naudą’ (tame krašte ne tik žemaičiai, bet ir aukštaičiai nekirčiuotą a. sg. galūnę taria -ð). Dėl to hipernormalizmų jis neišvengė: be *jūsų* dar yra 3. praet. *nūðmire* 263₂₂ ‘numirė’ (žem. *nū*-).

S. Stanevičiaus „Historyia szwenta“ (Wylniuje, 1823 m.) parašyta iš esmės pietų žemaičių tarme¹⁵ su gausiais aukštaičių elementais. Be nom. pl. *juos* 19₃₁, 23₁₁, 26₂₂, 52₁₈, 54₂₈ ir kt. ‘jūs’ čia pastebėta dar ir daugiau hipernormalizmų, pvz., *krowa* 31₁₄ ‘krūva’ (*o = uo*), *Winatiejys* 82₁₁ ‘vienatijis’, d. sg. *winatiejuy* 9₅, a. sg. *winatiejy* 6₂₃. Plg. atvirksčius, t. y. žemaitiškus hipernormalizmus n. pl. *priteley* 64₁₁ ‘prieteliai’, *nepriteley* 19₂₂ ‘neprieteliai’ (abu pavartoti daug kartų) su i vietoj aukštaičių – žemaičių *ie* (skoliniuose). Dar plg. Stanevičiaus 1829 m. „Žemaičių dainų“ rinkinyje¹⁶ įdėtos sutartinės 2. du. praet. formas *nuraszkiwa* 63₉,¹⁰ ‘nuraškėva’, *padariwa* 63₁₁,¹² ‘padarėva’, *paprasziwa* 63₁₃ ‘paprąšėva’ su -iwa vietoj žemaičių -iey = aukšt. -ėva (!).

¹¹ Visi pavyzdžiai (jų per šimtą) pateikti autoriaus straipsnyje „M. Mažvydo raštų kalba“ (spausdinama „Baltisticos“ XIII, 2 tome).

¹² Žr. ten pat, 27 išnašą.

¹³ Daug pavyzdžių pateikia Būga (Rinkiniai raštai, t. I, p. 360 – 362).

¹⁴ Parašyta *jūsų* 264₁.

¹⁵ Autorius kilęs iš Kanopėnų arti Nemakščių miestelio. Didžiąją gyvenimo dalį praleido šios tarmės plote (mokėsi Kražiuose, ilgiau gyveno Stemplėse prie Švėkšnos).

¹⁶ Daynas Žemayczii surynktas yr ysždutas par Symona Stanewicze... Wilniuje Metuose 1829.

1806 m. Giedraičio evangelijos, kuriose yra tiek n. pl. *juos* 'jūs', tiek g. pl. *juosų* 'jūsų', iš tikrųjų buvo parengtos ne paties vyskupo Giedraičio¹⁷. L. Jucevičius tvirtina, kad vyskupo Giedraičio pavedimu jas parengė kanauninkas Dominykas Mogėnas, kurį Jucevičius vadina puikiu lietuvių kalbos žinovu¹⁸. Iš evangelijų aprobatos matyti, kad tai buvo greičiausiai ne vieno Mogėno darbas. Matyt, jam dar kažkas talkininkavo. Šios evangelijos – tai J. Jaknavičiaus evangelijų, jau seniai leistų ir nuo XVIII a. pradžios perdirtų vadinamąja vidurine raštų kalba, naujas variantas. Škart parengėjai buvo žemaičiai¹⁹. Tai matyti kad ir iš tokių pavyzdžių: n. sg. f. *wartuodama* 92₁₅ 'vartodama', n. pl. *zodey* 115₇ 'žodžiai', *numay* 145₁₄ 'namai', *mitasžirdingi* 136₅ 'mielaširdingi', g. pl. *nupelnu* 165₂₂ 'nuopelnu', d. pl. m. *sweikims* 131₂₀ 'sveikiems', a. sg. *akmini* 164₇ 'akmenį', *tawi* 133₁₀ 'tave', *motriszka* 156₄ 'moterišką', pl. *jumis* 124₂₀ 'jus', *downas* 164₁₁₋₁₂ 'dovanas', *anus* 123₈ 'anus', loc. sg. *sirdiey* 5₁ 'širdyje', pl. *debesiesi* 84₇₋₈ 'debesyse', 3. praes. *paliecta* 125₉ 'palieka', 2. pl. imper. *ne bijokieties* 150₁₅ 'nesibijokite', inf. *siedieti* 72₈ 'sėdėti', adv. *tujaus* 61₂₀ 'tuoju', *wisumet* 134₁ 'visuomet'. Į pietų žemaičių plotą be kita ko orientuoja šios formos: d. sg. m. *łuszam* 133₁₂ 'luošam', l. sg. fut. refl. *storosius* 167₁₂, 168₂₂ 'stengsiuosi' (inf. *storotis*), 2. sg. praes. refl. *rupinis yr silojs* 126₁₂₋₁₃ 'rūpiniesi ir sielojiesi', *ne rupinis tu* 126₉ 'nesirūpini tu'. Parengėjai, kaip ir dabartiniai pietų žemaičiai, kalbėdami „iš knygų“, labai vengė „dūnininkavimo“. Dėl to ši ypatybė išliko tik retuose, mažai vartojamuose žodžiuose ar gramatinėse formose. Šiaip visur jie stengėsi žemaitiškus žodžius bei formas pagarsiu ai aukštaitinti. Pvz., pietų žemaičių vietininkas *dangū* 'danguje' aukštaitinamas *danguoje* 140₁₈. Plg. *widuoje* 60₂ 'viduje', *wirszuoje* 3₆ 'viršuje'. Prigaminta nemaža hibridinių formų, pvz., *pas Diejwa* 33₁₀ 'pas dievą' (plg. aukšt. *dievas*, p. žem. sen. *diūs*), d. sg. *sawiey* 61₁₀ 'sau', n. pl. m. *tiey* 23₁₅ 'tie', adv. *namiey* 7₁₈ 'namie' (plg. p. žem. *savī, tī, numī*). Dėl tokių pastangų hipernormalizmai neišvengiami. Be n. pl. *juos* 26₈, 30₁₀, 18₂₄, 40₁₈, 63₈, 73₁₃, 88₁₄, 103₃ 'jūs', g. pl. *juosu* 85₁₆, 144₁₇, 163₈, 164₁₂ 'jūsų' čia dar randame, pvz., *Nendre nuog wieja suobuota* 86₂₂ '...siūbuota', n. pl. *kuokaley* 10₅ 'kūkaliai, tokia javų piktžolė', a. pl. *kuokalus* 10_{2, 9} (daug pavyzdžių), 3. praet. *nuosmelkie* 14₁₉ 'nusmelkė' (žem. *nū-*), *nosilenkie* 27₃ 'nusilenkė' (plg. *wando* 160₁₉ 'vandu'), 3. cond. refl. *spawieduotuos* 169₇ 'spavedotusi, eitū išpažinties', n.-a. neutr. *prieduota* 70₅ 'priduota', 2. sg. imper. *prieduok* 169₂ 'priduok' (žem. *pri-*). Kitokių hipernormalizmų pavyzdžiai: 1. sg. praes. *atsižadziu* 168₁₀ 'atsižadu', 3. praes. *girdž* 86₁₅ 'girdi', 3. praet. *nutildzie* 155₃ 'nutildė', g.-sg. f. *pajangamos* 28₁ 'pajungiamos', conj. *neys* 34₁₃ 'nes' (daug kartų), n. sg. m. *mienuy* 107₁₄ 'mėnuo' (plg. d. sg. žem. *-ū* = aukšt. *-ui*).

¹⁷ Žr. Lietuvos TSR bibliografija. Serija A, t. I. V., 1969, p. 226–227, Nr. 632.

¹⁸ Jucevičius L. Mokyti žemaičiai. V., 1975, p. 96.

¹⁹ Apie D. Mogėną tiek teiginama, kad jis mokėsi greičiausiai Kražiuose, 1764–1775 m. studijavo Vilniaus akademijoje, nuo 1809 m. dirbo Varnių kunigų seminarijoje.

Vyskupo Petro Parčevskio aplinkraščio ištrauką, kurioje yra tarminė g. pl. forma *mousu* 'mūsų', paskelbė 1846 m. L. Jucevičius knygoje „Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów skreślona przez Ludwika z Pokiewia“ (Wilno, 1846, p. 118–119, 140). Originalas (rankraštis) tuo metu buvęs Žemaičių vyskupų archyve Alsėdžiuose. Vėliau tą ištrauką perspausdino J. Gerulis savo chrestomatijoje²⁰. Spėjama, kad aplinkraštis susijęs su 1656 m. vyskupijos vizitacija ir greičiausiai apie tą laiką buvęs parašytas. Matyt, rašė ne pats vyskupas, bet kitas asmuo²¹. Aplinkraščio kalba žemaitiška, pvz.²², a. sg. *žwierī* 278₁ 'žvėrį', g. sg. *twirtībies* 278₂ 'tvirtybės', pl. *dowenu* 278₁₃ 'dovanų', d. pl. *numams* 278₆ 'namams', a. pl. *jumis* 278₇ 'jus', 2. pl. imper. *ne darikiet* 278₁₀ 'nedarykite', *pameskiet* 277₂₂ 'pameskite'. Bet ji nevienalytė. Formos *winas* 278₂₀ 'vienas', g. sg. m. *pralita* 278₉ 'pralieto' orientuoja į pietų žemaičių plotą. Bet su šiomis visiškai nesiderina mums rūpima g. pl. forma *mousu* 278_{1, 5, 21} 'mūsų', turinti šiaurės žemaičių dvibalsį *ou* (jei tai nėra suklydimas ar kokia ypatinga rašybos maniera), visai svetimą pietų žemaičiams. Ši forma galėtų būti nebet šiaurės žemaičio perdirbinys iš hipernormalizmo *muosų* (?). Ištraukos tekstas greičiausiai buvo perrašinėtojų keičiamas. Galima įtarti ir patį L. Jucevičių pirštus prie jo prikišus. Labai jau sutampa kai kurių žemaitiškų teksto formų rašyba ir pačios formos su Jucevičiaus vartojamomis, pvz., g. pl. *wisun* 277₂₂, 278₁₆ 'visų', *Szunun* 277₂₂ 'šunų', *anun* 278₁₆ 'anų, jų' (šalia *Kataliku* 277₂₁, 278₁₀ 'katalikų', *dangiszku* 278₁₆ 'daugiškų'), n. pl. *juns* 278_{9, 11, 15} 'jūs', g. pl. *junsu* 277₂₀, 278₃ 'jūsų'. Plg. Jucevičiaus teksto (cituojama iš minėtos 1846 m. knygos) g. pl. *puszun* 284₂ 'pušų', *apiniun* 39₄ 'apynių', *anun* 34₉ 'anų' (bet baritonų kilmininkai visuomet be -n), n. pl. *juns* 276₂₃, 278₁ 'jūs'. Pažymėtina, kad paties Jucevičiaus tekste pasitaiko hipernormalizmą, pvz., g. pl. *priesigu* 39₁₈ 'priesaikų' (vietoj *prisiegų*), inf. *meleti* 39₂₃ 'mylėti' (e = ie), net g. pl. *kuju* 283₁₉ 'kojų' (jei ne spaudos klaida, gali būti supainiota žemaičių ū = aukšt. uo su aukšt. o = žem. uo). Esant tokiai padėčiai, iš formos *mousu*, lygiai kaip ir iš aukščiaiu aptartų *juos* 'jūs', *juosų* 'jūsų', daryti kokias nors įvardžių istoriją liečiančias išvadas labai rizikinga, kol tokių formų nerasta patikimuose kalbos šaltiniuose.

О ДВУХ ФОРМАХ МЕСТОИМЕНИЯ ВТОРОГО ЛИЦА

Резюме

В работах известных специалистов по балтийскому языкознанию (Ф. Шпехта, П. Арумаа, Хр. С. Станга, В. Мажюлиса и др.) рассматриваются литовские диалектные формы им. п. мн. ч. *juos* 'вы' и род. п. мн. ч. *juosų* 'вас'. В настоящей статье приводятся данные, на основе которых следует сделать вывод, что указанные формы являются не естественными, а искусственными формами. Предполагается квалифицировать их как гипernormalизм, возникший в результате ошибочной замены гласного *ū* представителями южного жемайтского диалекта дифтонгом *uo* литературного языка (= аукштайтского диалекта). Данные формы возникли по следующей модели:

ю. — жем. *dūna* : литер. *dūona* = ю. жем. *jūs, jūsu* : литер. x; x = *juōs, juōsų*.

²⁰ Gerullis J. Senieji lietuvių skaitymai. K., 1927, p. 277–278.

²¹ Ten pat, p. 277.

²² Metrika nurodoma pagal J. Gerulio perspaudą.